

KİTAP TAHLİLİ

Nikolai Todorov, *Filiki Eteriya ve Bulgarlar* (Filiki Eteriya i Bulgarite), Sofya, Bulgar Bilimler Akademisi Balkan Çalışmaları Enstitüsü, 1965, 170 s., 1.39 leva.*

Doç. Dr. Türkkaya ATAÖV

Sosyalist Balkan ülkelerinin tarihçileri Balkan halklarının ulusal kurtuluş ve toplumsal isteklerine ilişkin yeni araştırmalar yapmaktadırlar. Bunlar Balkan halklarının siyasal, ekonomik ve toplumsal hakları konusundaki geçmiş çabalarını aydınlattığı gibi, Osmanlı tarihinin Türkiye tarihçileri tarafından ihmal edildiği kanısını veren yanlarına da ışık tutmaktadır. Hatırlamak gerekir ki, son beş-yüz yılın Balkan tarihi aynı zamanda Osmanlı tarihidir. Özellikle On-Dokuzuncu Yüzyılın başkaldırmalarını Osmanlı İmparatorluğu birliği fikrine ve Sultanın aslında merkezî feodalitesine karşı «ihamet» biçiminde yorumlamak toplum olaylarının objektif anlatımı ve değerlendirilmesinden uzak kalmaktadır.

Sofya'da Bulgar Bilimler Akademisine bağlı olan Balkan Çalışmaları Enstitüsünün Müdürü Prof. Nikolai Todorov «Eteriya Filike ve Bulgaristan» konulu bu araştırmasıyla, sayıları artık bir hayli kabarmış olan ve Balkan halklarının kurtuluş mücadelelerini aydınlatan yayınlara bir yenisini katmış, pek az bilinen bir alanda tarih belgelerini araştırmacıların hizmetine sunmuştur.

Bilindiği gibi, Yunan ayaklanması olayı On-Dokuzuncu Yüzyılın başlarından beri Yunan tarihçileri tarafından olduğu kadar Batılı tarihçilerce de birçok incelemelere konu olmuş, o zamandan bu yana, pek çok yayın yapılmış, belge ortaya konmuştur. Bu yayınlar

(*) Bu çalışmanın aslı Bulgarca olup, değerlendirme yazısı kitabın yabancı dildeki özetinden ve Bulgar bilim adamlarıyla yapılan konuşmalardan faydalanarak kaleme alınmıştır.

ayaklanmanın türlü yönlerini aydınlığa çıkarmakta ya da en çok tanınan önderlerin hayatları ve faaliyetlerinin ayrıntılarını vermektedir. Bunların önemli bir kısmı doğrudan doğruya Eterya örgütüne, bu örgüt yöneticilerinin başlattıkları Tuna Prenslüklerinin devrimci faaliyetlerine ilişkindir. Prof. Todorov'un belirttiğine göre, bütün bu olaylar ve karmaşık ilişkiler içinde ele alınmamış ve hakkında hiçbir şey yazılmamış olan bir konu vardır : Geçen yüzyılın tarihçiliği olsun, çağdaş tarihçilik olsun, Tuna Prenslüklerinin 1821 ayaklanmalarına Bulgarların katılmalarına gereği gibi yer vermemişlerdir. Prof. Todorov, ancak son zamanlarda, bu iki halk arasındaki ilişkileri göz önüne alan bazı Yunan yazarlarının Rum ayaklanmasına Bulgarların katılmasından genel olarak söz ettiklerini, öte yandan, Romanya'da 1821 ayaklanma hareketine ilişkin bir seri belge yayınlandığını ve bu belgeler arasında Bulgarların ayaklanmaya katılmalarıyla ilgili çok sayıda anının yer aldığını belirtmektedir. Yazara göre, Eflâk ve Buğdan'daki Eterya ordusunun esas gücünü Rumlarla Bulgarlar meydana getirmişlerdir. Bulgarların bu harekete akın etmeleri olayı, bu ayaklanmanın bazı yönlerini tanımak bakımından birinci derecede önemli görünmektedir.

Prof. Todorov'un çalışması üç bölümden meydana gelmektedir: Birinci Bölümde Yunan millî kurtuluş hareketinin On-Sekizinci Yüzyıl sonundan On-Dokuzuncu Yüzyıl başına kadar olan gelişmesi ele alınmıştır. Burada Yunan ayaklanmasına yol açan toplumsal ve ekonomik, kültürel ve siyasal koşullar incelenmektedir. İkinci Bölümde yazar Eterya örgütünün niteliğini, yapısını, ideolojik eğilimlerini ve hedeflerini göstermektedir. Bu kitap Yunan ayaklanmasına Bulgar katkısı konusunda getirdiği yeni bilgilerin yanı başında, doğrudan doğruya Eterya örgütü hakkındaki değerlendirmeleriyle de ilgi çekicidir. Ama yazar, esasen, Balkanlar'da genel bir ayaklanmanın plânlarını, bu plânlarda Bulgarlara düşen rolü ve Bulgaristan'da ayaklanmanın hazırlanışını ayrıntılı olarak incelemektedir. Üçüncü Bölüm Tuna Prenslüklerine ayrılmıştır. Bu bölümde Bulgarların önde gelen bir rol oynadıkları gönüllüler hareketine, Alexander İpsilanti ve Tudor Vladimirescu'nun devrimci ordularına Bulgarların katılmasına özel bir yer ayrılmıştır. Bu konuda yazarın fikirleri şöyle özetlenebilir :

On-Dokuzuncu Yüzyılın başlarında Yunan ulusal kurtuluş hareketinin gelişmesi yeni bir aşamaya girmekteydi. Hürriyeti elde etmenin tek yolu olarak genel bir ulusal ayaklanma fikri en büyük başarıyı sağlayacak olan Balkan halklarıyla işbirliği fikriyle birleş-

mektedir. Ulusal birliği sağlayan ve ayaklanmayı hazırlayan devrimci bir örgüt kurulmuştur. İdeoloji ve örgütlenmeye gelince, Yunanlıların devrimci fikirleri ulusal kurtuluş mücadeleleri sırasında öteki Balkan halklarının kazandıkları tecrübelerden etkilenmiş ve onları aşmıştır. Yunanistan'daki toplumsal ve ekonomik yapı buna büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Yunan toplumunun sınıf yapısı ele alındığında öteki Balkan halklarının burjuvazilerine göre, daha ayrıcalıklı bir durumda bulunan Yunan burjuvazisinin gelişmesinin özel niteliklerini gözden kaybetmemek gerekir. Rumlar bütün Balkan Yarımadasına dağılmışlar, bazı yerlerde küçük gruplar, bazı yerlerde ise daha kalabalık koloniler meydana getirmişlerdir. Yunan ticaret sermayesinin daha yoğun olan dolaşımı Balkan ülkelere dağılmış olan bu Rumların önemini arttırmıştır. Başlangıçta bunlar uluslararası ticarete, doğmakta olan bölgesel burjuvazinin temsilcilerini çekmekteydiler. Fakat nasıl ki, Rum tüccarlarını kendine bağımlı tutan Avrupa ticareti Yunan ulusal bilincinin uyanmasını önleyememiştir, aynı biçimde Rum burjuvazisi de öteki Balkan burjuvazilerinin ulusal bilince ulaşmalarını engelleyememiştir. Nitekim, Balkan halkları arasında ulusal hareketlerin ortaya çıkmasına ve o çağda Balkan düşünce dünyasının en gözde temsilcileri arasında Avrupa düşüncelerinin yayılmasına bir dereceye kadar katkıda bulunan da Yunan burjuvazisidir. Bu burjuvazi başka milliyetlerden sempatanları da sürükleyerek, Osmanlı egemenliğine karşı mücadeleyi güçlendirmiştir. Bu durum bize On-Sekizinci Yüzyılın sonuyla On-Dokuzuncu Yüzyılın başı arasında bir süre Rum burjuvazisinin Balkan burjuvazilerini birleştirme rolünü oynamış olduğunu düşünme olanağını vermektedir. Rum burjuvazisi Balkan halklarının özlemlerini ifade eden bir siyasal ve ekonomik birlik yaratmıştır. Prof. Todorov Balkan halklarının en uyanık düşünürlerinin Rumcaya karşı birden duydukları hevesi ve Rumlar tarafından yönetilen ortak bir hareket olayını böyle açıklamaktadır. Öyleyse, denebilir ki, ekonomik ve ideolojik olaylar arasında bir eş zamanlılık vardır.

Bu çağın devrimci Yunan düşüncesinin Fransız ansiklopedistleri ve en ileri devrimci ideolojiden ilham aldığı anlaşılmaktadır. Daha sonra da, büyük Fransız devrimcilerinden ilham alınmıştır. Yunan Anayasa taslağında ve bir Balkan Cumhuriyeti kurma tasarısında İnsan Hakları Beyannamesinden kopya edilmiş aynı ilkeleri, halk iktidarı ve Balkan halklarının eşitliği ve kardeşliği ilkelerini bulmak mümkündür. Eterya'yı kurmuş olan Yunan ulusal kurtuluş hareketi önderlerinin birçok Rus subayı arasında kendini du-

yuran devrimci ve demokratik fikir esintilerinden etkilenmiş olduklarını kestirebilmek olanaksızdır. Ama bir ölçüde, Yunan ulusal kuruluş örgütünün sözcülüğünü yapmış olan ve ayaklanma arifesindeki görünümünü belirleyen ve genellikle 1821'de Tuna Prenslüklerindeki olayları etkileyen Alexander İpsilanti'nin geleceğin Dekabristleriyle sıkı işbirliği içinde olduğu kuşkusuzdur. Son zamanlarda Tuna Prenslükleri ayaklanmasını inceleyen bazı tarihçiler Eterya'nın Rus otoriteleri tarafından resmen desteklendiği ve birer aristokrat olan İpsilanti ile Capo d'Istria arasında ideolojik ayrılık bulunmadığı fikrini kabul ettirmeğe çalışmaktadırlar. Capo d'Istria'nın 1820'de Eterya'ya karşı tavrını değiştirdiğini, Eterya'cılara karşı duyduğu yakınlığı ifade ettiğini ve İpsilanti'nin örgütün başına geçmesini istediği ileri sürülmektedir. Todorov'a göre, bu bakış açısından, İpsilanti'nin yönettiği hareket ulusal ve aristokratik niteliktedir. İpsilanti'nin Prut'u geçmesinin ve ayaklanmanın imparatorluk, saray çevresi ve bizzat imparatorun kendisinin isteği ve onayıyla yer almış olması gerekir. Ama İpsilanti hareketi toplumsal özelemler ifade etmediği için, Romanya'daki Tudor Vladimirescu'nun anti-feodal hareketiyle bağ kuramamıştır.

Öte yandan, Sovyet araştırmacılarının söylediklerinden ve belgelerden anlaşılacağına göre, Çar, İtalya ve İspanya'daki kurtuluş hareketlerini bastırmak üzere asker yolladığı bir sırada, bir ayaklanmayı desteklemeyi kuşkusuz düşünmüyordu. İpsilanti'nin kaderine karşı gösterilen ilgisizlik ve Rusya İmparatorunun Osmanlı Sultanıyla anlaşarak, ayaklananları ezilmeğe terketmiş olması Rus mutlakiyetçiliğinin sınıf çıkarlarını, Fransız devrimi sırasında olduğu gibi, Rusya'nın çıkarlarının üstünde tuttuğunun kanıtıdır. Capo d'Istria'nın ne biçim düşündüğü, ulusal kurtuluş hareketinin başına geçmesi için yapılan çağrıya verdiği cevapta çok açık olarak ifade edilmiştir: «Önce Rumları eğitelim, sonra Yunanistan'ı kuralım.» İpsilanti ise, tek amacı genel bir ulusal devrim olan bir hareketin başına hiç duraklamadan geçmiştir. Yazara göre, öte yandan, Rusya ile ilişkiler ve Rus etkileri aranacak olursa, bunları belibaşlılarının çoğu güney Rusya'da olan Rus ilerici çevrelerinde bulmak mümkündür. Eterya'cıların ideal kardeşleri onlardır. Ayaklanma tam başlarken, Metternich'in söylemiş olduğu «Kisinev Yunan devriminin beşiğiydi» sözünü bu anlamda yorumlamak mümkündür.

Daha önce belirtildiği gibi, İpsilanti toplumsal özelemleri programında ifade etmemiştir. Bu tutum Prenslüklerine giren gönüllü-

lerin hareketiyle Tudor Vladimirescu hareketinin birleşmesini engelleyen unsurlardan biridir. Yazar İpsilanti'nin Filiki Eteryaya'nın başına geçtiği sırada bunun programında toplumsal isteklerin ifade bulmamış olduğu üstünde önemle durmaktadır. Fakat bu durum, tabii, hareketin demokratik niteliğinin ve devrimci yanının inkârı demek de değildir. İpsilanti hareketini anlatmağa çalışır ve Vladimirescu hareketiyle farkını araştırırken, toplumsal bileşimi açısından, Vladimirescu ordusundan farklı olmayan İpsilanti ordusunun mütecanis olmayan yapısını gözden uzak tutmamak gerekir.

Aslında, Yunan aristokrasisinin Rus ordusunda subay rütbesi kazanmış olan temsilcileri İpsilanti'nin ordularında pek çok komuta mevkileri işgâl etmişlerdi. Ama aristokratlar ve memurlardan bileşik olan Yunan oligarşisi İpsilanti ordularında bir kurmay heyeti bile kuramamış, kurmay heyetinde Tuna Prenslüklerinin askerleri ve meslekten devrimciler yer almışlardı. Başkaldıran Yunanlılar arasında Batı'nın ve Rusya'nın üniversitelerinde okumuş Rum burjuva ailelerinin çocukları da vardı. Ordunun geri kalan kısmı köylülerden, yarı-proleterlerden, kent yoksullarından ve zanaatkârlardan bileşikti. İşte, bu unsurlar ve her devrimin itici gücünü meydana getiren meslekten-devrimciler arasında Besarabya, güney Rusya ve Tuna Prenslüklerinde oturan Bulgarlar çoğunluğu meydana getiriyorlardı. Prof. Todorov'a göre, o zamanı yaşamış olanlar İpsilanti ordularını meydana getiren birkaç bin kişi içinde Rumların öngörülmüş birlikleri kuracak kadar çok olmadıklarını açıklamaktadırlar. Philimon'un verilerine göre, Eteryaya ordularının en büyük yığınak yaptıkları 1821 Martında ancak 2000 Rum vardı; gerisi Arnavut, Sırp ve Bulgardı. Gönüllü birliklerde Bulgar bulunduğu gibi, «Kazak» ya da «Arnavut» adı verilen özel birliklerde de Bulgar vardı. Bükreş boyar'larının ilk hayal kırıklıkları, bekledikleri 60,000 Rus askerinin yerine, «sadece bir kısmı üniformalı, öteki kısmı Bulgar ve Arnavutlar gibi giyinmiş 5,000 kişinin» çıkagelmiş olmasıdır. Anlaşıldığına göre, bu nedenlerle Tuna Prenslükleri ayaklanmasını incelerken, Romenler ve Yunanlılardan başka üçüncü bir etnik grubu, yâni Bulgarları da hesaba katmak gerekmektedir. Bunların varlığı, umutları, hedefleri ve rolleri açığa çıkarılmadan 1821 hareketinin tam bir resmi herhalde çizilemeyecektir.

Öte yandan, Vladimirescu hareketinin tersine, İpsilanti'nin gönüllüleri toplumsal istekler ileri sürmemişler ve ne olduğu iyice belli bir mülk sahipleri sınıfına karşı mücadele için yola çıkmamışlardır. Tuna Prenslüklerindeki koşullarla Osmanlı İmparatorluğu-

nun öteki bölgelerindeki koşullar arasındaki farkı gözden kaçırmamak gerekir, çünkü o zaman ayaklanma kriteri olarak ayaklananların ileri sürdükleri istekler arasındaki farkı —antifeodal ya da yalnızca ulusal kurtuluş isteği— gözden kaçırmış oluruz. İpsilanti'nin gönüllüleri tek tek senyörlere ya da feodal sınıfa karşı değil, bu feodal ilişkilerin başlıca koruyucusu ve bundan en çok faydalanan Osmanlı devletine karşı mücadele etmek istiyorlardı. Öteki çağdaş devletlerde olduğu gibi, Tuna Prenslüklerinde de On-Altıncı Yüzyıldan itibaren kapitalist üretim biçimi burjuvalaşan feodal sınıfın bir kısmını da kendisiyle birlikte sürüklediği için feodal niteliğine rağmen devlet gerçekte bu yeni ilişkileri desteklemekteydi. Oysa, Osmanlı İmparatorluğunda durum bundan farklıydı; çünkü kapitalist ilişkilerden yararlananlar devletin düşmanlığını altetmek zorundaydılar. Tutuculuk, yönetici tabakaların gerici zihniyeti ve devlet mekanizması içindeki dinsel gelenekler Osmanlı iktidarının sembolü kabul edilmekteydi. Buna karşılık, her yenilik müslüman olmayan halka bir tâviz sayılmaktaydı. Osmanlı mutlakiyeti geçici bir süre içinde olsa, ülkenin burjuvazisinin ve egemen sınıfının çıkarlarını feda ederek, Osmanlı İmparatorluğunun ağır buhranını çözememiştir. Bu durum anti-feodal mücadelenin ulusal kurtuluş hareketiyle tam olarak kaynaşmasının nedenidir.

Geçmişin birçok tarihçileri Balkan halklarının karşılıklı ilişkilerini objektif olarak inceleme zahmetine katlanmamışlardır. Objektif tarih yöntemi yerine bir polemik havasından kurtulamayarak, Balkan halklarının feodal ve ulusal boyunduruğa karşı mücadeleleri ve aralarındaki dayanışmayı bazan bilerek sakladılar, bazan da bilmeyerek küçümsediler ya da sözünü hiç etmediler. Balkan halklarının objektif incelenmesi bilimcilerin ödevidir. Bu yazar da Yunan ve Osmanlı tarihinin önemli bir döneminde ayaklanmaya katılan üç etnik grubun paylarını değerlendirmekte, bize yeni bilgiler vermekte, sağlam yorumlar getirmektedir.